
ԼԵԶԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԻՏԱՖԱՆՏԱՍՏԻԿ ԴԻՍԿՈՒՐՍԻ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

ԳԱՅԱՆԵ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Խոսքը բարդ կառույց է, որտեղ առկա բազմաթիվ սոցիալ-հասարակական արտալեզվական գործոնների ազդեցությունը հանգեցնում է արտահայտման յուրօրինակ դրսևորումների: Յուրաքանչյուր այդպիսի դրսևորում, այսինքն՝ գործառական ոճ/ռեգիստր/դիսկուրս բնութագրվում է իրեն հատուկ գործառույթով և դրա իրացման յուրօրինակ միջոցներով: Ընդ որում որոշակի տարրերի կիրառումը համապատասխանաբար պահանջում է լեզվական համակարգի որոշակի այլ տարրերի գործածություն: Քանի որ խոսքի ոճավորումն իրականանում է արտալեզվական գործոնների հիմքի վրա և դրանց ազդեցության ներքո, իսկ այդպիսի գործոնները և խոսքային տարատեսակները շատ են, առաջանում է խոսքի ոճական դասակարգման անհրաժեշտություն, դասակարգում, որն իրականանում է ոճը պայմանավորող գործոնները որոշարկելու և ոճական աստիճանակարգությունը պարզաբանելու ճանապարհով: Մարդկային լեզվի բնական նյութն իր ամբողջության մեջ, ձևերի ու տեսակների հարստությամբ քննության առնելու ձգտումը լեզվաբաններին մղել է ստեղծելու գործառական ոճերի լայն և մանրամասն ցանկեր: Ոճական այդօրինակ դասակարգումները գիտական մեծ արժեք ունեն և կարևոր ներդրում են լեզվագիտության մեջ, քանի որ դրանք ոչ միայն նպաստում են գործառական ուսումնասիրությունների զարգացմանը, այլև լայն առումով բարձրացնում լեզվի ընդհանուր իմացության և խոսքային հաղորդակցման մակարդակը¹:

Անդրադառնալով գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի գործառական համակարգում գրաված տեղին՝ պետք է ասել, որ չնայած ակնհայտ գիտական գոյաբանական հիմքին և իմացական հակումներին՝ այն, այնուամենայնիվ, հա-

¹ Տե՛ս Գասպարյան Ս., Մուրադյան Գ., Գասպարյան Ն. Գործառական ոճագիտություն. Անգլերենի գործառության արդիական հարցեր: Երևան: ԵՊՀ, 2011:

մարվում է գեղարվեստական ոճին պատկանող գործառական դրսևորում, որովհետև այն ընթերցողի զգացմունքների ու հույզերի վրա ազդեցություն թողնելու նպատակ ունի, այսինքն՝ իրացնում է ներգործման/գեղագիտական գործառույթ, որն էլ գեղարվեստական ոճի առաջնային և հիմնական գործառույթն է: Ավելի որոշակի, քանի որ մտահայեցական գեղարվեստական գրականությունը գեղարվեստական ոճին պատկանող ենթաոճ է, իսկ գիտաֆանտաստիկ գրականությունն այս ենթաոճի ժանրերից մեկն է, ապա բնականաբար խոսքի գործառական դասակարգման աստիճանակարգային սանդղակում գիտաֆանտաստիկան հանդես է գալիս գեղարվեստական գրական ժանրի կարգավիճակով:

Գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի դասակարգումը տարբեր գրական ենթաժանրերի այնքան էլ հեշտ գործընթաց չէ, քանի որ շատ ենթաժանրեր միաձուլվում են մեկ, նույնիսկ մի քանի այլ, արդեն հստակ սահմաններ ունեցող ենթաժանրերի հետ, իսկ ուրիշները նույնիսկ ժանրային սահմաններ չունեն: Այնուամենայնիվ, ելնելով որոշակի ոճագործառական և ճանաչողական առանձնահատկություններից, հնարավոր է առանձնացնել խնդրո առարկա դիսկուրսի մի շարք առավել ակնհայտ և համակարգված գրական ենթաժանրեր:

Ծանր գիտաֆանտաստիկա /Hard Science Fiction/ ենթաժանրի համար հայերեն «ծանր» եզրի ընտրությունը պատահական չէ: Ինչպես ցույց են տալիս ուսումնասիրությունները, ժամանակակից գիտաֆանտաստիկ և երաժշտական շատ ուղղություններ և ոճեր համընկնում են որոշակի ներքին որակներով, հետևաբար դրանց անվանումները նույնն են: Այդպիսի օրինակ է *hard* ածականը, որը որպես գիտաֆանտաստիկային առնչվող հասկացություն՝ երբեք չի արտացոլվել հայ իրականության մեջ, սակայն որպես երաժշտական ուղղության անվան բաղադրիչ՝ ունի իր հայերեն համարժեքները, որոնք են «ծանր» և «չոր» բառերը: «Ծանր»-ի ընտրությունը թերևս կարելի է ավելի հաջողված համարել, քանի որ այն ավելի լավ է բնութագրում ենթաժանրի գիտատեխնիկական մանրամասների և ճշգրտության, ինչպես նաև բնագիտության կամ ճշգրիտ գիտությունների նկատմամբ ունեցած հակումը²: Ծանր գիտաֆանտաստիկ ենթաժանրի նպատակը գիտական բովանդակության և գեղարվեստական շարադրանքի ներդաշնակ փոխհարաբերության ապահո-

² Տե՛ս **Nicholls P.**, *Hard Science Fiction* // *The Encyclopedia of Science Fiction*. UK: Orbit, 1993, p. 19-30.

վումն է, գիտատեխնիկական /իրական կամ երևակայական/ հարցերի քննարկման միջոցով հասարակական որոշակի խնդիրների լուծումը կանխորոշելը և նույնիսկ ապագայի վերաբերյալ ճշգրիտ կանխատեսումներ անելը: Ծանր գիտաֆանտաստիկական չի կարող «իրական գիտությունից»³ լիովին անջատվել, ավելի ճիշտ մասամբ կարող է, բայց այդ դեպքում այն կներկայացնի ոչ թե գիտաֆանտաստիկայի ծանր, այլ մեկ այլ ենթաժանր: Այլ խոսքով, ծանր գիտաֆանտաստիկայի արտալեզվական հիմքի մի վճռորոշ մասը «իրական գիտությունն» է, ավելի ճիշտ այնպիսի գիտությունները, ինչպիսիք են ֆիզիկան, կենսաֆիզիկան, աստղաֆիզիկան, աստղագիտությունը, մաթեմատիկան, քիմիան, կենսաքիմիան: Արտալեզվականի մյուս անքակտելի մասը սոցիալ-հասարակական համակարգն է, որը, օրինակ, ոչ միայն խրախուսում է լույսից արագ սլացող մեքենայի ստեղծումը, այլև դրա ստեղծման արդյունքում ինքն էլ է փոփոխության ենթարկվում:

Փափուկ և սոցիալական գիտաֆանտաստիկայի /Soft and Social Science Fiction/ մարդկային հույզերն ու զգացմունքները կարևորող ենթաժանրի «փափուկ» բաղադրիչը ստեղծվել է Ա. Ազիմովի կողմից 1953թ.⁴ Ծանր գիտաֆանտաստիկայի «ծանր» բաղադրիչի նմանությամբ և հակադիր իմաստով, բայց սկսել է լայնորեն կիրառվել միայն 1970-ականների վերջերից⁴: Եթե ծանր գիտաֆանտաստիկական հիմնված է բնական գիտությունների վրա, ապա փափուկ գիտաֆանտաստիկայի ենթաժանրային առանձնահատկությունները պայմանավորված են «փափուկ», այսինքն՝ հումանիտար ու սոցիալական գիտություններով, ինչպիսիք են հոգեբանությունը, տնտեսագիտությունը, քաղաքագիտությունը, լեզվաբանությունը, սոցիոլոգիան և մարդաբանությունը: Փափուկ գիտաֆանտաստիկայի փոփոխության գաղափարախոսության անբաժանելի մասն են կազմում երկրագնդի և տիեզերքի ռազմականացման դեմ պայքարի, երկրային և տիեզերական պատերազմների, մարդկային առաքինության, բարու և չարի, անմահության, հեռագագացողության, բռնապետական կարգերի, ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների, հա-

³ Տե՛ս **Westfahl G.** The Jule Verne, H. G. Wells and Edgar Allan Poe Type of Story: Hugo Gernsback's History of Science Fiction // Science Fiction Studies, Volume 19/3, 1993, p. 162. Նույնը տես (Copyright 2010) <http://www.depauw.edu/sfs/backissues/58/westfahl58 art. html>, Accessed August 2, 2011.

⁴ Տե՛ս **Bretnor R.** (ed), Modern Science Fiction: Its Meaning and Its Future. Essays, NY: Coward-McCann, 1953.

վասարության, շրջակա միջավայրի, հաղորդակցության լեզվական և ոչ լեզվական նոր մոդելների, կոնսավորման և դրա հետևանքների, սիրո և ընտանիքի հետ առնչվող թեմաները, որոնք մանրագնդին քննության են ենթարկվում բազմաթիվ ու բազմազան գեղարվեստական կերպարների միջոցով:

Սայբերփանքը /Cyberpunk/ վաղ 1980-ականներին սկիզբ առած և ցայսօր շարունակվող գիտաֆանտաստիկ գրական ուղղություն լինելուց բացի, նաև գիտաֆանտաստիկ ենթաժանր է՝ պոստմոդեռն դիստոպիկ գրական դրսևորում, որի հիմնական թեման, ըստ Դ. Քեթթերերի «բարձրակարգ տեխնոլոգիան և ցածրակարգ կյանքն է» /*high tech and low life*⁵, այսինքն՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, հատկապես համացանցի գերարագ զարգացումը, հզոր բազմազգ կորպորացիաների կամ մի քանի անհատների կողմից հասարակական հետժողովրդավարական համակարգերի էլեկտրոնային վերահսկումը, որը բերում է ներքևում, հատկապես գտնվող նիհիլիստական սոցիալական դասի առաջացմանը, թշվառության, բարոյազրկման, մարդկային արժեքահամակարգի և՛ ֆիզիկական, և՛ հոգեբանական տեսակային խաթարմանը: Բացասական կերպարներն աստիճանակարգության սանդղակի ամենավերևում գտնվող հակահերոսներն են, իսկ դրականները՝ անարդարության դեմ պայքարող, տառապյալ մարդկությանը և իրականությունից փախչող, լուսանցքում հայտնված ենթամշակույթների ներկայացուցիչներին փրկել փորձող մենակյաց ցանցահենները: Գործողություններն ընթանում են վիրտուալի և իրականի, օբյեկտիվի և սուբյեկտիվի միաձույլ, սահման չունեցող տարածքում՝ միախառնելով մարդկային ուղեղն ու համացանցը: Դեյվիդ Բրինը կարծում է, որ սայբերփանքը հեղաշրջում առաջացրեց գիտաֆանտաստիկայում և առավել, քան գիտաֆանտաստիկայի որևէ այլ ենթաժանր, գրավիչ է ոչ միայն գրաքննադատների, այլև լեզվաբանների, կինոարդյունաբերողների, վիզուալ արվեստի ներկայացուցիչների համար⁶: Սայբերփանքի սրընթաց զարգացման արդյունքում պոստսայբերփանքյան ժամանակաշրջանում /1990-ականներից սկսած/ սկսեցին առաջանալ ենթաժանրի նոր, ավելի մոդեռն գործառական դրսևորումներ, որոնց բոլորի գլխավոր թեմատիկան դարձյալ սայբերփանքյան տեխնոլոգիան է և դրա սոցիալական հետևանքները: Այդպիսի «ենթա-ենթա-

⁵ Տե՛ս **Ketterer D.**, Canadian Science Fiction and Fantasy, Indiana: Indiana UP, 1992, p. 143.

⁶ Տե՛ս **Brin D.**, The Matrix: Tomorrow May be Different. Cyberpunk: Just Another Rebellion, 2003. (Copyright 2001-2014) // <http://www.davidbrin.com/matrix.html>, Accessed March 12, 2014.

ժանրեր» են շոգեփանքը /steampunk/ և կենսափանքը /biopunk/ կամ ռիբոֆանքը /ribofunk/: Ստիմփանքն արծարծում է շոգեշարժիչի դարի տարածամանակյա պատմությունը, իսկ կենսափանքը՝ կենսաբանական տեխնոլոգիայի և գենետիկ մեքենայություններին առնչվող խնդիրներ:

Որպես գիտաֆանտաստիկայի այլ ենթաժանրեր կարևորվում է XX դարի կեսերին ձևավորված **մարդաբանական գիտաֆանտաստիկան** /Anthropological Science Fiction/, որի ուսումնասիրության առարկան մարդ-տեսակի ծագումն է, էթնոսը, ֆիզիկական և մտավոր առանձնահատկությունները, սոցիալ-հասարակական կառույցներն ու հարաբերությունները, մարդկության անցյալն ու ներկան, մարդկային պատմության տարբեր փուլերում մշակութային զարգացման խրթին գործընթացը: Մարդաբանական գիտաֆանտաստիկային հարող մի շարք հեղինակներ հիրավի գեղեցիկ են ներկայացրել գիտաֆանտաստիկայի համար դասական համարվող բանականի և երևակայականի միասնությունը. մարդաբան-գիտնականը մանրամասնորեն վերլուծում է մարդու շարունակական փոփոխության բոլոր փուլերը՝ մարդ-կապիկից մինչև մարդ-տիեզերագնաց, իսկ մարդաբան-գրողը «ծիրակում է նրա ուսի վրայով» և ուսումնասիրության արդյունքները վերածում գեղարվեստական պատկերների: Գիտնականը կոահումներ ու եզրահանգումներ անելիս անվերապահորեն հենվում է իրական փաստերի վրա, մինչդեռ գրողը վերցնում է այդ փաստերը և ճախրում «երևակայության թևերով»⁷:

Գիտաֆանտաստիկ ժանրի մեկ այլ հետաքրքրական ենթաժանր է **երգիծական գիտաֆանտաստիկան** /Comic Science Fiction/, որն առաջացել է նախորդ դարի 30-ականներին և կիրառում է ժանրին բնորոշ ընդհանուր թեմատիկան, լեզուն և ոճը երգիծական համատեքստում:

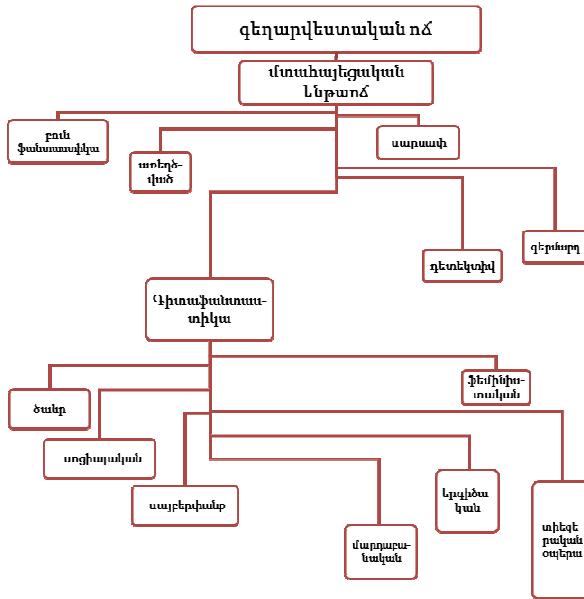
Ֆեմինիստական գիտաֆանտաստիկա /Feminist Science Fiction/ ենթաժանրը շոշափում է հասարակության մեջ կնոջ սոցիալ-հասարակական, քաղաքական և անհատական դերին, կենսաբանական վերարտադրությանը, միասեռությանն առնչվող թեմաներ: Ուղղվածությունը հիմնականում կամ ուտոպիական է, որը պատկերում է այնպիսի հասարակություններ, որտեղ սեռային ներդաշնակություն է տիրում հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, կամ դիստոպիական, որը ներկայացնում է սեռային անհավասարության և կանանց համընդհանուր շահագործման մղձավանջային պատկերներ⁸:

⁷ Տե՛ս **Stover L. and H. Harrison** (eds), *Apeman, Spaceman*, London: Penguin, 1968, p. 12.

⁸ **Helford E. R.**, *Fantasy Girls: Gender in the New Universe of Science Fiction and Fantasy*

Տիեզերական օպերա /Space opera/ ենթաժանրի անվանումն առնչվում է ոչ թե օպերային՝ որպես երաժշտական արվեստի ձևի, այլ ռոմանտիկ, մեղոդրամատիկ հեռուստասերիալներին /soap opera/: Զգացողությունները նույնն են՝ կապված սիրո, ատելության, վրեժխնդրության, ուժի, իշխանության հետ, տարբերությունն այն է, որ տիեզերական օպերայում իրադարձությունները տեղի են ունենում տիեզերքում, և բարու ու չարի ներկայացուցիչները տիրապետում են առաջավոր տեխնոլոգիային:

Գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի գործառական դասակարգման հետևյալ գծապատկերում գեղարվեստական ոճին պատկանող մտահայեցական ենթա-ոճի ներկայացված ժանրերը /բուն ֆանտաստիկա, առեղծված և այլն/ կարող են ինչ-ինչ որակներով մերթ ընդ մերթ հարել գիտաֆանտաստիկային:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Լեզվաբանների՝ լեզուն տարբեր ձևերի և տիպերի ամբողջության մեջ ուսումնասիրելու ձգտումը հանգեցրեց խոսքի գործառական արտահայտման հիերարխիկ ստրատիֆիկացիայի տարբեր դիսկուրսների, ռեգիստորների, ռճերի, ենթառճերի, ժանրերի և ենթաժանրերի:

Գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսը (խոսույթ) շատ հաճախ բացառվում է նշված ցանկից: Ապահովելու համար գիտաֆանտաստիկայի դիրքերը լեզվի գործառական համակարգում՝ այս հոդվածում գիտաֆանտաստիկայի դիսկուրսը դասակարգելու փորձ է արվել՝ հենվելով որոշակի լեզվաոճական և կոգնիտիվ առանձնահատկությունների վրա:

Բանալի բաներ – խոսքի գործառական դասակարգում, գիտաֆանտաստիկ դիսկուրս, գիտաֆանտաստիկ դիսկուրսի դասակարգում :

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ДИСКУРСА НАУЧНОЙ ФАНТАСТИКИ

ГАЯНЕ МУРАДЯН

Стремление лингвистов изучать язык в цельности различных форм и типов привело к иерархической стратификации функциональных выражений речи в различные дискурсы (регистры):стили, субстили, жанры, субжанры. Дискурс научной фантастики часто исключен из указанного списка. Для того, чтобы обеспечить позицию научной фантастики в функциональной системе языка, в данной статье предпринимается попытка классифицировать дискурс научной фантастики на основе определенных лингво-стилистических и когнитивных особенностей.

Ключевые слова – функциональная классификация речи, дискурс научной фантастики, классификация научной фантастики.

FUNCTIONAL CLASSIFICATION OF SCIENCE FICTION DISCOURSE

GAYANE MURADYAN

The striving of linguists to study language in its entirety of various forms and types has resulted in the hierarchical stratification of functional expressions of

speech into different discourses/registers/styles, sub-styles, genres, sub-genres. The discourse of science fiction has often been left out from the mentioned ranking list. To ensure the position of science fiction in the functional system of language an attempt is made in the present paper to classify science fiction and its minor functional varieties according to certain linguo-stylistic and cognitive peculiarities.

Key words – functional classification of speech, science fiction discourse, classification of science fiction.